



Мар'яна Савчук – аспірантка кафедри педагогіки та методики початкової освіти, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Коло наукових інтересів: педагогіка, теорія і методика навчання, українська мова, українська література, особистісно орієнтоване та компетентнісне навчання.



maryanasavchuk@ukr.net



<https://orcid.org/0009-0004-4498-5670>

УДК 373.5.016:80:37.015.31

<https://doi.org/10.32405/2411-1317-2026-3-134-146>

Подано до редакції: 29.07.2026

Прийнято після рецензування: 12.08.2026

Затверджено до друку: 20.08.2026

Опубліковано: 30.09.2026

СТАВЛЕННЯ ВЧИТЕЛІВ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗИ ДО ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Анотація: Статтю присвячено актуальній проблемі ставлення вчителів мовно-літературної освітньої галузі до формування ціннісно-смыслової компетентності учнів базової середньої школи. Доцільність дослідження зумовлено посиленням уваги сучасної освіти до особистісного розвитку учнів, їхньої здатності усвідомлювати власні ціннісні орієнтири, визначати життєві смисли, робити відповідальний вибір і реалізовувати цінності у власній діяльності. Обґрунтовано значний потенціал мовно-літературної освітньої галузі для ціннісно-смыслового розвитку особистості, що реалізується через осмислення художніх текстів, інтерпретацію життєвих ситуацій, розвиток емоційно-ціннісного ставлення, рефлексії, здатності до діалогу та формування власної позиції. На основі анкетування 55 учителів закладів загальної середньої освіти України з'ясовано особливості розуміння педагогами сутності ціннісно-смыслової компетентності та її значущості в освітньому процесі. Виявлено, що вчителі загалом усвідомлюють важливість її формування та використовують різноманітні практики для її розвитку в процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі. Схарактеризовано методи, форми та види навчальної діяльності, які педагоги вважають найбільш результативними для ціннісно-смыслового розвитку учнів, зокрема аналіз вчинків персонажів, проблемні запитання, творчі завдання, дискусії, рефлексивні вправи, рольове моделювання та встановлення зв'язків між змістом художнього твору й життєвим досвідом учнів. Водночас окреслено основні труднощі реалізації відповідних завдань, серед яких недостатня мотивація школярів, брак часу, нестача методичних матеріалів та складність оцінювання результатів. Підкреслено, що ефективність формування ціннісно-смыслової компетентності визначається не лише змістовими можливостями мовно-літературної освіти, а й системністю їх педагогічного використання та методичною готовністю вчителя. Наголошено на необхідності подальшого обґрунтування педагогічних умов ефективної реалізації потенціалу мовно-літературної освітньої галузі, розроблення відповідної моделі та методичного забезпечення, а також емпіричного визначення рівня сформованості ціннісно-смыслової компетентності учнів.

Ключові слова: ціннісно-смыслова компетентність; мовно-літературна освітня галузь; компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку української освіти характеризується посиленням уваги до особистісного становлення учня, його здатності до свідомого морального вибору, відповідальної громадянської поведінки та самореалізації в умовах суспільних змін. Війна, стрімкий розвиток цифрових технологій, зростання інформаційних загроз і трансформація системи суспільних цінностей актуалізують потребу у вихованні особистості, здатної не лише володіти необхідними знаннями й уміннями, а й орієнтуватися в складних життєвих ситуаціях на основі гуманістичних, моральних і національно-культурних цінностей.

У контексті реалізації компетентнісного підходу особливого значення набуває проблема формування ціннісно-сислової компетентності учнів, яка забезпечує здатність осмислювати власний життєвий досвід, визначати особистісно значущі цілі, робити моральний вибір і відповідально ставитись до власних рішень. Саме сформована система ціннісних орієнтирів виступає підґрунтям для розвитку громадянської свідомості, критичного мислення, емоційного інтелекту та здатності до конструктивної взаємодії з іншими людьми.

Особливий потенціал у формуванні ціннісно-сислової компетентності має мовно-літературна освітня галузь, зміст якої створює умови для осмислення морально-етичних проблем, аналізу людських учинків і життєвих ситуацій, розвитку емпатії та рефлексії, формування власної ціннісної позиції. Реалізація цього потенціалу великою мірою залежить від професійної позиції вчителя, його розуміння сутності ціннісно-сислової компетентності та готовності інтегрувати завдання її формування в освітній процес.

Водночас у сучасній педагогічній практиці проблема формування ціннісно-сислової компетентності учнів потребує подальшого вивчення з огляду на необхідність з'ясування реального стану її реалізації в мовно-літературній освіті. Актуальним науковим і практичним завданням є дослідження того, як учителі мовно-літературної галузі розуміють сутність ціннісно-сислової компетентності, визначають її значущість у розвитку учнів та реалізують відповідні завдання у власній педагогічній діяльності. Вивчення професійних уявлень і педагогічних практик учителів дасть змогу глибше осмислити сучасний стан формування ціннісно-сислової компетентності учнів та окреслити проблемні аспекти, що потребують подальшого наукового й методичного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування ціннісно-сислової сфери особистості перебуває в центрі уваги сучасних педагогічних, психологічних та методичних досліджень. У науковому дискурсі її розглядають крізь призму компетентнісного, аксіологічного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів. Значний внесок у розроблення теоретичних засад ціннісного розвитку особистості зробили І. Бех, В. Кремень, С. Максименко, О. Савченко, Т. Титаренко та ін., обґрунтувавши роль цінностей, смисложиттєвих орієнтацій і моральної свідомості в процесі становлення особистості.

У контексті компетентнісного підходу проблема ціннісно-сислового розвитку особистості розкривається через низку близьких за змістом понять, серед яких особливе місце посідають ціннісно-сислова й аксіологічна компетентності. Аналіз наукових підходів до визначення аксіологічної компетентності, проведений Н. Рудічевою, засвідчує різноманітність її трактувань. Дослідниця узагальнює підходи, відповідно до яких аксіологічна компетентність розглядається як система або сукупність особистісних якостей і цінностей, а також як здатність особистості набувати й інтегрувати аксіологічні знання у смислові структури, провадити практичну діяльність на ціннісній основі, робити обґрунтований ціннісний вибір, критично-рефлексивно сприймати цінності й формувати власну аксіологічну позицію (Рудічева, 2023, с. 9-10). Отже, узагальнення представлених у науковій літературі підходів

дає підстави розглядати аксіологічну компетентність як здатність особистості усвідомлювати й осмислювати цінності, визначати власну ціннісну позицію, здійснювати на її основі вибір та реалізовувати цінності у практичній діяльності.

За змістом наведені характеристики аксіологічної компетентності є близькими до розуміння ціннісно-сислової компетентності. Д. Возносименко пов'язує її зі світоглядною сферою особистості та ціннісними орієнтирами учня, акцентуючи увагу на здатності осмислювати навколишню дійсність, усвідомлювати власне місце й призначення, визначати значущі для себе цілі та смисли, приймати рішення й здійснювати самовизначення у процесі навчальної та іншої діяльності (Возносименко, 2022, с. 86). Порівняння наведених підходів дає підстави стверджувати, що поняття аксіологічної та ціннісно-сислової компетентності не мають принципової змістової розбіжності, оскільки обидва позначають здатність особистості усвідомлювати, осмислювати та приймати цінності, визначати на їхній основі власні орієнтири й реалізовувати їх у діяльності та поведінці. Відмінність термінологічних акцентів полягає передусім у тому, що поняття «аксіологічна компетентність» підкреслює ціннісний вимір цього утворення, тоді як «ціннісно-сислова компетентність» увиразнює взаємозв'язок цінностей із процесами смислоутворення, світоглядного самовизначення, визначення життєвих орієнтирів і прийняття рішень. Тому ці поняття доцільно розглядати як споріднені та взаємопов'язані, але не тотожні.

Окрему групу становлять дослідження, присвячені формуванню ціннісних орієнтирів та аксіологічної (ціннісно-сислової) компетентності учнів у різних освітніх галузях. Зокрема, Н. Рудічева, М. Олійр досліджують теоретико-методологічні засади та педагогічні умови формування аксіологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку (Рудічева, 2023; Олійр, 2023); Л. Веньовська, С. Мірошник, Л. Назаренко, А. Насташук аналізують особливості формування ціннісних орієнтирів учнів засобами української літератури (Мірошник, 2019; Назаренко, 2026; Насташук, 2024); Н. Голуб досліджує шляхи формування національних цінностей учнів на уроках української мови (Голуб, 2016). У працях В. Лавренчук та А. Сергієнко проблема формування ціннісно-сислової сфери особистості розглядається в контексті мовно-літературної освіти загалом (Лавренчук, 2018; Сергієнко, 2013). Спільним для цих досліджень є визнання провідної ролі освітнього процесу в становленні системи особистісних цінностей учнів та пошук ефективних педагогічних методів їх формування.

Особливий інтерес для нашого дослідження становлять праці, присвячені аксіологічному потенціалу мовно-літературної освіти. У сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових розвідках художня література розглядається не лише як засіб формування предметних компетентностей, а і як важливий чинник ціннісного розвитку особистості школяра.

Зокрема, Л. Назаренко наголошує на актуальності розвитку аксіологічної компетентності учнів засобами літератури в умовах сучасних суспільних викликів. Дослідниця пов'язує це з наявністю суперечності «між знаннями й уявленнями про ставлення до цінностей та поведінкою й соціальними діями учнів» (Назаренко, 2026, с. 14). На її думку, художня література має значний потенціал для розвитку духовно-моральної сфери особистості, оскільки створює умови для осмислення моральних проблем, формування ціннісних орієнтирів та набуття учнями досвіду етичного вибору.

Вагомий внесок у розроблення компетентнісних засад літературної освіти зробив А. Ситченко. Аналізуючи структуру читацької компетентності, дослідник виокремлює ціннісні компетенції, пов'язані з «освоєнням впливу прочитаного на характер читача». Учений наголошує, що результатом літературної освіти має стати здатність учнів «відкривати національні й загальнолюдські цінності» та «творити власні смисли», що безпосередньо пов'язує

процес читання художніх творів із формуванням ціннісно-сислової сфери особистості (Ситченко, 2019, с. 208).

Розвиваючи компетентнісний підхід до навчання літератури, Т. Яценко обґрунтовує необхідність формування аксіологічного компонента предметної читацької компетентності. Науковиця пов'язує його зі здатністю учнів осмислювати моральні ідеали та світоглядні категорії, представлені в художньому творі, усвідомлювати значення прочитаного для власного розвитку та застосовувати набутий ціннісний досвід у повсякденному житті (Яценко, 2021 с. 12).

Отже, аналіз сучасних наукових праць засвідчує наявність значного наукового доробку з проблем ціннісного розвитку особистості, а також реалізації ціннісно-сислового потенціалу різних освітніх галузей. У наукових дослідженнях розкрито теоретичні засади ціннісно-сислового розвитку особистості, схарактеризовано змістові характеристики споріднених понять аксіологічної та ціннісно-сислової компетентностей, обґрунтовано можливості їх формування в освітньому процесі. Особливе місце посідають дослідження потенціалу мовно-літературної освіти та художньої літератури у формуванні ціннісних орієнтирів учнів, розвитку їхньої моральної свідомості, здатності до рефлексії, осмислення життєвих проблем і творення власних смислів.

Попри вагомий науковий доробок у зазначеному напрямі, більшість досліджень зосереджено на теоретичному обґрунтуванні сутності ціннісно-сислової (аксіологічної) компетентності, визначенні її структури, компонентів та педагогічного потенціалу окремих навчальних предметів. Значно менше уваги приділяють вивченню реального стану її формування в закладах загальної середньої освіти та особливостей реалізації відповідних завдань у практичній діяльності вчителів, зокрема мовно-літературної галузі. Практично немає досліджень, спрямованих на з'ясування того, як учителі-словесники розуміють зміст ціннісно-сислової компетентності, які твори вважають найбільш ефективними для її формування, які методи роботи використовують та які труднощі вбачають у реалізації аксіологічного потенціалу мовно-літературної освіти. Тому актуальним є звернення до емпіричного вивчення педагогічного досвіду та професійних уявлень учителів щодо формування ціннісно-сислової компетентності учнів.

Мета статті – з'ясувати ставлення вчителів мовно-літературної галузі до формування ціннісно-сислової компетентності учнів, зокрема особливості її розуміння, значущість у професійній діяльності та практики реалізації відповідних завдань в освітньому процесі.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

діагностувати потенціал мовно-літературної галузі у формуванні ціннісно-сислової компетентності учнів;

- 1) з'ясувати рівень розуміння вчителями мовно-літературної галузі сутності ціннісно-сислової компетентності та її основних характеристик;
- 2) визначити ставлення вчителів до значущості формування ціннісно-сислової компетентності учнів у процесі мовно-літературної освіти;
- 3) дослідити особливості практичної реалізації вчителями завдань із формування ціннісно-сислової компетентності учнів, зокрема використовувані форми, методи, прийоми та засоби роботи;
- 4) з'ясувати, які види навчальної діяльності та змістові ресурси мовно-літературної освіти вчителі вважають найефективнішими для формування ціннісно-сислової компетентності учнів;
- 5) виявити основні труднощі, перешкоди та потреби вчителів у методичному забезпеченні формування ціннісно-сислової компетентності учнів.

Методи дослідження. Для досягнення мети та виконання поставлених завдань використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження. Теоретичні методи – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення та систематизація наукових джерел – застосовано для з'ясування теоретичних засад формування ціннісно-смислової компетентності учнів, аналізу підходів до її розуміння та визначення можливостей мовно-літературної освіти в її формуванні. Емпіричним методом стало анкетування вчителів мовно-літературної галузі, спрямоване на вивчення їхнього ставлення до формування ціннісно-смислової компетентності учнів та особливостей її реалізації в освітньому процесі. Для опрацювання й інтерпретації результатів опитування використано методи кількісного та якісного аналізу отриманих даних, їх узагальнення і систематизації.

Результати та обговорення. Сучасна українська освіта функціонує в умовах компетентнісної парадигми, яка передбачає спрямування освітнього процесу не лише на засвоєння знань, а й на формування особистості, здатної діяти відповідально, самостійно приймати рішення, усвідомлювати власні життєві цілі та цінності. У цьому контексті особливої ваги набуває ціннісно-смислова компетентність учнів, адже саме вона забезпечує внутрішню основу для реалізації інших компетентностей і визначає характер особистісного ставлення людини до себе, інших людей та навколишнього світу. Як зазначає С. Козаченко, ціннісно-смислова компетентність пов'язана зі здатністю особистості усвідомлювати власні ціннісні орієнтири, визначати життєві смисли та приймати відповідальні рішення (Козаченко, 2012, с. 130). Подібної позиції дотримуються Т. Годованюк і Д. Возносименко, які розглядають її як компетентність світоглядного характеру, що забезпечує осмислення людиною власного місця у світі та визначення життєвих пріоритетів (Годованюк, Возносименко, 2023, с. 78-79).

Хоча поняття «ціннісно-смислова компетентність» не належить до переліку ключових компетентностей, визначених Державним стандартом базової середньої освіти, його зміст імпліцитно представлений у низці ключових компетентностей та наскрізних умінь, зокрема громадянських і соціальних компетентностях, культурній компетентності, компетентності навчання впродовж життя, а також у здатності критично мислити, аргументувати власну позицію, приймати відповідальні рішення та діяти на основі морально-етичних принципів. Такий підхід узгоджується з висновками Н. Рудічевої, яка наголошує, що аксіологічна компетентність виявляється не лише у знанні цінностей, а й у здатності особистості пояснювати власні вчинки, оцінювати явища дійсності та робити моральний вибір (Рудічева, 2023, с. 87).

Відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти метою базової середньої освіти визначено «розвиток природних здібностей, інтересів і обдарувань учнів, формування компетентностей, необхідних для їхньої успішної соціалізації, громадянської активності, свідомого вибору життєвого шляху та самореалізації» (Кабінет Міністрів України, 2020). Особливий акцент у документі зроблено на вихованні відповідального ставлення до родини, суспільства, навколишнього середовища, національних і культурних цінностей українського народу.

Аналіз положень Державного стандарту дає підстави стверджувати, що його зміст великою мірою орієнтований на формування ціннісно-смислової сфери особистості. Про це свідчить система ціннісних орієнтирів, на яких ґрунтується реалізація мети базової середньої освіти. Серед них – повага до особистості учня та його права на власний вибір, підтримка пізнавального інтересу, становлення вільної та відповідальної особистості, розвиток критичного мислення, виховання академічної доброчесності, утвердження людської гідності, чесності, справедливості, милосердя, співпереживання, взаємоповаги і взаємодопомоги. Важливими орієнтирами також визначено формування активної громадянської позиції, патріотизму, поваги до культурної спадщини українського народу, любові до рідного краю та відповідального

ставлення до довкілля. Значущим у цьому контексті є положення І. Беха про необхідність забезпечення єдності між формуванням духовної цінності та її практичною реалізацією у відповідному вчинку, комунікативному акті чи предметно-перетворювальній діяльності (Бех, 2018, с. 71).

Згадані положення окреслюють ціннісний фундамент, на якому має будуватися освітній процес у закладах загальної середньої освіти. Їх реалізація передбачає не лише засвоєння учнями певної системи знань, а й формування здатності усвідомлювати значущість моральних норм і суспільних цінностей, співвідносити їх із власним життєвим досвідом, робити на їхній основі особистісний вибір та нести відповідальність за власні рішення. Саме завдяки таким характеристикам, як зазначають Т. Воропаєва та Н. Авер'янова, ціннісно-сміслова сфера є «онтологічним ядром особистості», що забезпечує узгодження її світоглядних, ціннісних і поведінкових орієнтирів (Воропаєва & Авер'янова, 2024, с. 60).

На відміну від предметних компетентностей, що безпосередньо пов'язані із засвоєнням конкретних знань і способів діяльності, ціннісно-сміслова компетентність охоплює сферу переконань, ставлень, життєвих смислів і моральних орієнтирів особистості. Її становлення є тривалим процесом, результативність якого великою мірою залежить від організації освітнього середовища та характеру взаємодії учня зі змістом навчання. У структурі ціннісно-сміслових компетентностей найчастіше виокремлюють когнітивний (смісловий), емотивний (емоційно-оцінний) та конативний (поведінковий, діяльнісний, вольовий) компоненти. Когнітивний компонент охоплює смисложиттєві уявлення, ідеали та переконання; емотивний – емоційно-оцінні ставлення особистості до себе, інших і соціального оточення; конативний – систему вчинків і дій, що відображають спрямованість поведінки та діяльності в різних соціальних умовах (Москаленко, 2013, с. 93–94). Водночас дослідниця виокремлює як структурні елементи ціннісно-сміслових сфери спрямованість особистості, ціннісні орієнтації, смисложиттєві орієнтації і самоактуалізацію, розглядаючи їх у взаємозв'язку та взаємозалежності (Москаленко, 2013, с. 94–96).

У цьому контексті особливого значення набуває мовно-літературна освітня галузь, яка створює можливості для розвитку всіх взаємопов'язаних складових ціннісно-сміслових сфери особистості. Її специфіка полягає в тому, що предметом вивчення виступає не лише мова як засіб комунікації чи література як вид мистецтва слова, а й людина в системі її відносин зі світом, суспільством та самою собою. Через художній текст учень долучається до культурного досвіду людства, ознайомлюється з різними моделями поведінки, світоглядними позиціями, моральними конфліктами та способами їх розв'язання.

Як зазначає І. Бех, формування вищих духовних цінностей передбачає не лише їх нормативне проголошення, а й створення умов для їхнього особистісного осмислення та внутрішнього прийняття. Учений наголошує на важливості виховного впливу, спрямованого на піднесення особистості до духовного дискурсу та формування в неї здатності співвідносити власні прагнення з вищими духовними орієнтирами (Бех, 2018, с. 221). Саме художня література здатна забезпечити подібний механізм завдяки емоційному впливу на особистість та залученню її до переживання життєвого досвіду персонажів.

На відміну від багатьох інших навчальних дисциплін, література звертається одночасно до інтелектуальної, емоційної та ціннісної сфер особистості. Під час читання художнього твору учень не лише сприймає інформацію, а й співпереживає героям, оцінює їхні вчинки, прогнозує наслідки прийнятих ними рішень, співвідносить художню ситуацію з власним досвідом. У результаті відбувається процес особистісної інтерпретації прочитаного, який стає підґрунтям для формування індивідуальної системи цінностей.

Особливо важливим є те, що художня література створює безпечний простір для осмислення складних моральних проблем. У реальному житті наслідки помилкового вибору можуть бути незворотними, тоді як художній твір допомагає спостерігати різні життєві ситуації, аналізувати причини та наслідки вчинків персонажів, не зазнаючи реальних ризиків. Тому літературна освіта може розглядатись як своєрідна модель морального досвіду, що сприяє розвитку морального судження та ціннісної рефлексії учнів.

Важливу роль у формуванні ціннісно-сислової компетентності відіграє також комунікативний характер навчання літератури. Обговорення художнього твору, участь у дискусіях, дебатах, рольових іграх, аналіз моральних дилем персонажів створюють умови для зіткнення різних поглядів та інтерпретацій. У процесі такої взаємодії учні вчаться аргументувати власну позицію, поважати думку іншого, критично оцінювати власні судження і шукати морально обґрунтовані рішення.

З огляду на це актуалізується питання того, наскільки вчителі усвідомлюють потенціал мовно-літературної освіти для формування ціннісно-сислової компетентності та які методи й форми роботи вважають найефективнішими для реалізації цього завдання. Тому в межах дослідження було проведено анкетування вчителів мовно-літературної освітньої галузі, результати якого дають змогу визначити сучасний стан розуміння проблеми й окреслити найбільш результативні напрями педагогічної діяльності щодо розвитку ціннісно-сислової сфери учнів. У дослідженні взяли участь 55 педагогів закладів загальної середньої освіти України.

Аналіз соціально-професійних характеристик респондентів засвідчив, що більшість опитаних мають значний педагогічний досвід: 67,3% працюють у сфері освіти понад 20 років, 23,6% мають стаж від 10 до 20 років, а частка педагогів зі стажем до 10 років становить менше 10 %. Переважна більшість респондентів (98,2%) працюють у державних закладах освіти. Серед типів закладів найбільш представленими є ліцеї (60%) та гімназії (30,9%). Усі опитані викладають українську мову та українську літературу, окремі респонденти також викладають зарубіжну літературу й інтегровані курси.

Суттєвим аспектом дослідження було з'ясування того, як педагоги розуміють сутність поняття «ціннісно-сислова компетентність». Контент-аналіз відкритих відповідей показав, що більшість учителів пов'язують її зі здатністю особистості усвідомлювати власні життєві цінності, орієнтуватися у світі, визначати життєві цілі та приймати рішення відповідно до моральних переконань. У відповідях найчастіше зустрічалися такі смислові категорії, як «усвідомлення власної ролі у світі», «життєві орієнтири», «відповідальність за власний вибір», «моральні цінності», «самовизначення», «пошук сенсу діяльності». Показово, що лише поодинокі респонденти зазначили труднощі з розумінням цього поняття. Отримані результати свідчать про достатній рівень загального розуміння педагогами сутності ціннісно-сислової компетентності, водночас засвідчуючи різноманітність підходів до визначення її змістових компонентів, що відповідає її складному інтегративному характеру.

Дослідження продемонструвало високий рівень усвідомлення педагогами значущості формування ціннісно-сислової компетентності в сучасній школі. Так, 67,3% респондентів визначили її як «дуже важливу», ще 30,9% – як «скоріше важливу». Таким чином, майже всі учасники опитування визнають необхідність цілеспрямованої роботи в цьому напрямі, що підтверджує актуальність проблеми та її відповідність сучасним освітнім викликам.

Характеризуючи структуру ціннісно-сислової компетентності, педагоги найчастіше виокремлювали формування моральних цінностей (92,7%), уміння висловлювати власну думку (81,8%), критичне мислення (80%), здатність до дискусії (72,7%), емоційне сприйняття

тя художнього твору (67,3%), рефлексію (54,5%) та інтерпретацію тексту (50,9%). Отже, у професійних уявленнях учителів ця компетентність поєднує морально-етичний, когнітивний, емоційний, комунікативний і рефлексивний компоненти. Це свідчить про поступове зміщення акцентів від репродуктивного засвоєння навчального матеріалу до розвитку особистісних якостей учня та його активної суб'єктної позиції.

Особливий інтерес становлять результати оцінювання педагогами рівня сформованості ціннісно-сислової компетентності сучасних учнів. Більшість респондентів (67,3%) визначили його як середній, 20% – як достатній, 7,3% – як низький. Лише 1,8% опитаних оцінили рівень сформованості цієї компетентності як високий. Отримані дані підтверджують певну невідповідність між суспільним запитом на формування ціннісних орієнтирів молоді та реальними результатами освітнього процесу.

Важливою частиною дослідження стало виявлення факторів, які, на думку педагогів, найбільше впливають на формування цінностей сучасних підлітків. У відповідях домінували чотири основні чинники: соціальні мережі та цифрове середовище, родина, коло однолітків і суспільні події, пов'язані з війною в Україні. Значна кількість учителів наголошувала на зростанні ролі цифрового простору в процесах соціалізації та формування світоглядних орієнтирів молоді. Це свідчить про необхідність урахування впливу медіасередовища під час розроблення педагогічних умов формування ціннісно-сислової компетентності.

Зазначені результати узгоджуються з висновками сучасних зарубіжних досліджень, що розглядають цифрове середовище як важливий контекст розвитку ідентичності підлітків. Зокрема, дослідження К. Davis засвідчило взаємозв'язок між цифровою активністю, онлайн-комунікацією з однолітками та формуванням уявлень підлітків про себе, водночас якість стосунків із батьками та друзями залишається важливим чинником розвитку особистісної ідентичності (Davis, 2013). Систематичний огляд Н. Avci, L. Baams і T. Kretschmer також підтверджує, що соціальні медіа є значущим середовищем розвитку ідентичності підлітків, оскільки створюють можливості самопрезентації, соціального порівняння, отримання зворотного зв'язку та дослідження власних цінностей і соціальних ролей (Avci et al., 2025). Водночас дослідження S. Soh підкреслює двосторонній характер цього процесу: цифрове середовище не лише впливає на становлення ідентичності, а й формується самими підлітками через вибір цифрового контенту, способи самопрезентації та взаємодію з іншими користувачами (Soh, 2024). Отже, результати проведеного опитування дають підстави розглядати соціальні мережі не просто як додатковий інформаційний ресурс, а як значущий простір соціалізації, в якому підлітки засвоюють і переосмислюють соціальні норми, цінності та моделі поведінки. У цьому контексті формування ціннісно-сислової компетентності потребує розвитку в учнів здатності критично сприймати цифровий контент, розпізнавати ціннісні установки, представлені в медійному просторі, та співвідносити їх із власними переконаннями й моральними орієнтирами.

Серед методів і прийомів, які, на думку педагогів, найбільше сприяють формуванню ціннісно-сислової компетентності, домінують аналіз учинків персонажів (92,7%), проблемні запитання (85,5%), творчі завдання (65,5%), дискусії (52,7%) та рефлексивні вправи (50,9%). Аналіз відкритих відповідей дав змогу уточнити спектр ефективних педагогічних практик. Найчастіше респонденти згадували дискусії, дебати, методи «Займи позицію», «Прес», «Акваріум», рольові ігри, суд над героєм, театралізацію, інтерв'ю з персонажем, створення буктрейлерів, фанфіків, ментальних карт і профілів героїв у соціальних мережах. Спільною ознакою названих методів є активне залучення учнів до інтерпретації тексту, висловлення власної позиції та морального осмислення художнього матеріалу.

Показовими є також результати щодо видів діяльності, які, за спостереженнями педагогів, найбільше сприяють осмисленню художнього твору. Аналіз відповідей допоміг виокремити кілька провідних напрямів: проблемно-дискусійна діяльність, аналіз морального вибору персонажів, рольове моделювання, творче переосмислення змісту твору та встановлення зв'язків між художнім текстом і сучасними життєвими реаліями. Учителі наголошують, що справжнє осмислення твору відбувається, коли учень співвідносить події та проблеми художнього світу з власним досвідом і реальними життєвими ситуаціями.

Цікавими виявилися результати щодо творів української літератури, які, на думку респондентів, мають найбільший потенціал для формування ціннісно-сислової компетентності. Найчастіше педагоги називали романи «Тигролови» Івана Багряного та «Маруся Чурай» Ліни Костенко, драму-феєрію «Лісова пісня» Лесі Українки, повість «Захар Беркут» Івана Франка, оповідання «Федько-халамидник» Володимира Винниченка, повість «Климко» Григора Тютюнника, історичний цикл «Джури козака Швайки» Володимира Рутківського та повість «Місце для дракона» Юрія Винничука. Більшість названих творів характеризуються наявністю складних моральних колізій, ситуацій вибору та глибоких світоглядних проблем. Водночас частина респондентів наголошувала, що вирішальним чинником є не стільки конкретний твір, скільки його близькість до життєвого досвіду учнів та можливість організації навколо нього морально-ціннісного діалогу. Отже, визначальним чинником виступає не жанр чи історична епоха твору, а його аксіологічний потенціал і можливість організації навколо нього ціннісного діалогу.

Аналіз відповідей на запитання про те, яких цінностей бракує сучасним дітям, дав змогу виявити низку повторюваних смислових категорій. Найчастіше респонденти називали відповідальність, емпатію, повагу до інших людей, культуру живого спілкування, самодисципліну, терпіння, чесність і здатність до критичного мислення. Значна частина відповідей також стосувалася проблеми зниження мотивації до навчання, недостатньої готовності до тривалих зусиль і труднощів міжособистісної комунікації.

Водночас результати анкетування показали, що більшість учителів приділяють увагу розвитку ціннісно-сислової компетентності у своїй педагогічній діяльності. Зокрема, 65,5% респондентів зазначили, що провадять таку роботу систематично, а 30,9% – періодично. Практично всі педагоги використовують обговорення морального вибору героїв художніх творів, життєвих цінностей персонажів, актуальності проблематики твору та його зв'язку із сучасністю.

На окрему увагу заслуговують труднощі, які, на думку педагогів, перешкоджають ефективному формуванню ціннісно-сислової компетентності учнів. Найбільш поширеною проблемою виявилася недостатня мотивація школярів (84,9%). Серед інших чинників названо брак часу для проведення відповідної роботи (39,6%), нестачу методичних матеріалів (34%), складність оцінювання результатів формування компетентності (28,3%) та труднощі організації дискусійної діяльності (24,5%). Отримані результати мають особливе значення для подальшого обґрунтування педагогічних умов формування ціннісно-сислової компетентності, оскільки окреслюють конкретні напрями вдосконалення освітнього процесу.

Таким чином, результати проведеного анкетування засвідчили достатньо високий рівень усвідомлення педагогами значущості ціннісно-сислової компетентності, наявність різноманітних практик її формування у процесі вивчення предметів мовно-літературної освітньої галузі та водночас виявили низку проблем, які потребують наукового осмислення й методичного розв'язання. Отримані дані підтверджують доцільність розроблення спеціально організованих педагогічних умов, спрямованих на системне формування ціннісно-сислової компетентності учнів базової середньої школи в процесі літературної освіти.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження засвідчило, що вчителі мовно-літературної освітньої галузі загалом усвідомлюють значущість ціннісно-сміслового розвитку учнів. Водночас результати опитування вказують на необхідність переходу від переважно ситуативного використання наявних можливостей мовно-літературної освіти до їх системної реалізації в освітньому процесі. Отже, ефективність цього напрямку роботи визначається не лише потенціалом навчального змісту, а й цілеспрямованістю педагогічних дій, методичною готовністю вчителя та створенням відповідних умов для особистісного осмислення учнями змісту навчання.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов ефективного використання можливостей мовно-літературної освітньої галузі для формування ціннісно-сміслової компетентності учнів базової середньої школи, розробленні відповідної моделі та методичного забезпечення, а також у визначенні критеріїв і показників оцінювання результативності цього процесу. Важливим напрямом є також залучення до опитування безпосередньо учнів, що дасть змогу визначити рівень сформованості їхньої ціннісно-сміслової компетентності та зіставити його з оцінками педагогів.

Використані джерела

- Возносименко, Д. (2022). Особливості формування ціннісно-смілової компетентності майбутнього вчителя. У *Наука. Освіта. Молодь* (Матеріали XV Всеукраїнської наукової конференції студентів та молодих науковців), ч. 1, с. 85–87.
- Воропаєва, Т., & Авер'янова, Н. (2024). Смілова теорія ідентичності: інтегративний підхід. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (August 2, 2024; Chicago, USA), с. 58–63. <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1997>
- Годованюк, Т., & Возносименко, Д. (2023). Ціннісно-компетентнісний підхід у фаховій підготовці майбутніх учителів математики. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*, (4), 24–31. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.269290>
- Голуб, Н. Б. (2016). Роль і місце цінностей у навчанні української мови в школі (на матеріалі вивчення синтаксису й пунктуації у 8–9 класах). *Українська мова і література в школі*, (3), 2–6. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714056/>
- Кабінет Міністрів України. (2020). *Державний стандарт базової середньої освіти* (Постанова № 898). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text>
- Козаченко, С. М. (2012). Теоретичні аспекти формування ціннісно-смілової компетентності майбутніх учителів. У *Роль та місце психолого-педагогічної підготовки в професійному розвитку та становленні особистості сучасного фахівця в умовах євроінтеграції: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю* (с. 129–131). Хмельницький: ХНУ.
- Козаченко, С. М. (2013). Формування ціннісно-смілової компетентності майбутніх учителів як науково-педагогічна проблема. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*, (11), 36–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PPMB_2013_11_9
- Лавренчук, В. (2018). Реалізація ціннісних концептів мовно-літературної освіти в аспекті Нової української школи. *Нова педагогічна думка*, (1), 100–105.
- Мірошник, С. (2019). Формування цінностей старшокласників на уроках позакласного читання з української літератури. У В. М. Шахрай & К. В. Плівачук (Ред.). *Ціннісні засади реалізації ідей Нової української школи: Тези науково-практичної конференції* (с. 44–48). <https://eir.kristti.com.ua/storage/app/uploads/public/675/058/283/675058283c977820248606.pdf#page=44>
- Москаленко, О. В. (2013). Структурні компоненти ціннісно-смілової сфери особистості. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка*, (1), 91–98. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2013_1_14
- Назаренко, Л. (2026). Актуальні питання розвитку аксіологічної компетентності учнів засобами літератури: (старша школа). *Вересень*, 108(1). <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2026.02>

- Насташук, А. (2024). Формування загальноподських моральних цінностей на уроках української літератури. В *Українська мова та культура в сучасному гуманітарному часопросторі: аспекти міжмовної комунікації та формування комунікативної компетентності сучасного фахівця: Міжнародна науково-практична конференція* (с. 132–140). <https://omp.dpu.edu.ua/catalog/book/590>
- Олійр, М. П. (2023). Ціннісні якості вчителя як основа формування аксіологічної компетентності молодших школярів. *Імідж сучасного педагога*, (3(204), 43–47. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-43-47](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-43-47)
- Рудічєва, Н. К. (2023). Дидактичні умови формування аксіологічної компетентності учнів молодшого шкільного віку (теоретичний аспект). *Інклюзія і суспільство*, (2), 37–44. [https://doi.org/10.12958/2224-2844-2023-4\(358\)-51-59](https://doi.org/10.12958/2224-2844-2023-4(358)-51-59)
- Сергієнко, А. (2013). Формування ціннісних орієнтацій особистості на уроках української мови і літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*, (12), 14–17.
- Ситченко, А. Л. (2019). До поняття і структури формування компетентного читача у шкільному курсі української літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, (3), 207–211. <https://doi.org/10.33310/2518-7813-2019-66-3-207-211>
- Яценко, Т. О., Дячок, С. О., & Головченко, Н. І. (2021). *Організація компетентнісно орієнтованого навчання української літератури в ліцеї: методичні рекомендації*. КОНБІ ППІНТ. <https://undip.org.ua/library/orhanizatsiia-kompetentnisno-orientovanoho-navchannia-ukrainskoi-literatury-v-litsei-metodychni-rekomendatsii/>
- Avci, H., Baams, L., & Kretschmer, T. (2025). A systematic review of social media use and adolescent identity development. *Adolescent Research Review*, 10(2), 219–236. <https://doi.org/10.1007/s40894-024-00251-1>
- Davis, K. (2013). Young people's digital lives: The impact of interpersonal relationships and digital media use on adolescents' sense of identity. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2281–2293. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.05.022>
- Soh, S. (2024). Identity development in the digital context. *Social and Personality Psychology Compass*, e12940. <https://doi.org/10.1111/spc3.12940>

References

- Voznosyenko, D. (2022). Osoblyvosti formuvannia tsinnisno-smyslovoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia. In *Nauka. Osvita. Molod* (Materialy XV Vseukrainskoi naukovoï konferentsii studentiv ta molodykh naukovtsiv), pt. 1, pp. 85–87 (in Ukrainian).
- Voropaieva, T., & Averianova, N. (2024). Smyslova teoriia identychnosti: intehtatyvnyi pidkhd. *Collection of Scientific Papers «SCIENTIA»* (August 2, 2024; Chicago, USA), pp. 58–63. <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/1997> (in Ukrainian).
- Hodovaniuk, T., & Voznosyenko, D. (2023). Tsinnisno-kompetentnisnyi pidkhd u fakhovii pidhotovtsi maibutnikh uchyteliv matematyky. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu*, (4), 24–31. <https://doi.org/10.31499/2307-4906.4.2022.269290> (in Ukrainian).
- Holub, N. B. (2016). Rol i mistse tsinnosteï u navchanni ukrainskoi movy v shkoli (na materialii vyvchennia syntaksysu y punktuatsii u 8–9 klasakh). *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, (3), 2–6. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/714056/> (in Ukrainian).
- Kabinet Ministriv Ukrainy. (2020). *Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity* (Postanova No. 898). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).
- Kozachenko, S. M. (2012). Teoretychni aspekty formuvannia tsinnisno-smyslovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv. U *Rol ta mistse psykholoho-pedahohichnoi pidhotovky v profesiinomu rozvytku ta stanovlenni osobystosti suchasnoho fakhivtsia v umovakh yevrointehratsii: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (pp. 129–131). Khmelnytskyi: KhNU (in Ukrainian).
- Kozachenko, S. M. (2013). Formuvannia tsinnisno-smyslovoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv yak naukovy-pedahohichna problema. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biolohichni problemy fizychnoho vykhovannia i sportu*, (11), 36–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/PPMB_2013_11_9 (in Ukrainian).
- Lavrenchuk, V. (2018). Realizatsiia tsinnisnykh kontseptiv movno-literaturnoi osvity v aspekti Novoi ukrainskoi shkoly. *Nova pedahohichna dumka*, (1), 100–105 (in Ukrainian).

- Miroshnyk, S. (2019). Formuvannia tsinnosti starshoklasnykiv na urokakh pozaklasnoho chytannia z ukrainskoi literatury. U V. M. Shakhrai & K. V. Plivachuk (Ed.). *Tsinnisni zasady realizatsii idei Novoi ukrainskoi shkoly: Tezy nauково-praktychnoi konferentsii* (pp. 44–48). <https://eir.kristti.com.ua/storage/app/uploads/public/675/058/283/675058283c977820248606.pdf#page=44> (in Ukrainian).
- Moskalenko, O. V. (2013). Strukturni komponenty tsinnisno-smyslovoi sfery osobystosti. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «KPI». Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika*, (1), 91–98. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_fpp_2013_1_14 (in Ukrainian).
- Nazarenko, L. (2026). Aktualni pytannia rozvytku aksiolohichnoi kompetentnosti uchniv zasobamy literatury: (starsha shkola). *Veresen*, 108(1). <https://doi.org/10.54662/veresen.1.2026.02> (in Ukrainian).
- Nastashchuk, A. (2024). Formuvannia zahalnoiudskykh moralnykh tsinnosti na urokakh ukrainskoi literatury. In *Ukrainska mova ta kultura v suchasnomu humanitarnomu chasoprostori: aspekty mizhmovnoi komunikatsii ta formuvannia komunikativnoi kompetentnosti suchasnoho fakhivtsia: Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia* (pp. 132–140). <https://omp.dpu.edu.ua/catalog/book/590> (in Ukrainian).
- Oliiar, M. P. (2023). Tsinnisni yakosti vchytelia yak osnova formuvannia aksiolohichnoi kompetentnosti molodshykh shkoliariv. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, (3(204), 43–47. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3\(204\)-43-47](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-3(204)-43-47) (in Ukrainian).
- Rudichieva, N. K. (2023). Dydaktychni umovy formuvannia aksiolohichnoi kompetentnosti uchniv molodshoho shkilnoho viku (teoretychnyi aspekt). *Inkluziia i suspilstvo*, (2), 37–44. [https://doi.org/10.12958/2224-2844-2023-4\(358\)-51-59](https://doi.org/10.12958/2224-2844-2023-4(358)-51-59) (in Ukrainian).
- Serhiienko, A. (2013). Formuvannia tsinnisnykh oriantatsii osobystosti na urokakh ukrainskoi movy i literatury. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, (12), 14–17 (in Ukrainian).
- Sytchenko, A. L. (2019). Do poniattia i struktury formuvannia kompetentnoho chytacha u shkilnomu kursu ukrainskoi literatury. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlyn'skoho. Pedahohichni nauky*, (3), 207–211. <https://doi.org/10.33310/2518-7813-2019-66-3-207-211> (in Ukrainian).
- Yatsenko, T. O., Diachok, S. O., & Holovchenko, N. I. (2021). *Orhanizatsiia kompetentnisno oriantovanoho navchannia ukrainskoi literatury v litsei: metodychni rekomendatsii*. KONVI PRINT. <https://undip.org.ua/library/orhanizatsiia-kompetentnisno-oriantovanoho-navchannia-ukrainskoi-literatury-v-litsei-metodychni-rekomendatsii/> (in Ukrainian).
- Avci, H., Baams, L., & Kretschmer, T. (2025). A systematic review of social media use and adolescent identity development. *Adolescent Research Review*, 10(2), 219–236. <https://doi.org/10.1007/s40894-024-00251-1> (in English).
- Davis, K. (2013). Young people's digital lives: The impact of interpersonal relationships and digital media use on adolescents' sense of identity. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2281–2293. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.05.022> (in English).
- Soh, S. (2024). Identity development in the digital context. *Social and Personality Psychology Compass*, e12940. <https://doi.org/10.1111/spc3.12940> (in English).

Mariana Savchuk, PhD student at the Department of Pedagogy and Methods of Primary Education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

Research interests: pedagogy, theory and methodology of teaching, Ukrainian language, Ukrainian literature, learner-centred and competency-based education.

TEACHERS' ATTITUDES IN THE LANGUAGE AND LITERATURE EDUCATION FIELD TOWARDS THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' VALUE-SEMANTIC COMPETENCE

Abstract. The article addresses the topical issue of language and literature teachers' attitudes towards the development of students' value-and-meaning competence in basic secondary education. The relevance of the study is determined by the increasing focus of contemporary education on students' personal development and their ability to become aware of their own value orientations, identify life meanings, make responsible choices, and implement values in their own activities.

The significant potential of the language and literature educational field for the value-and-meaning development of the individual is substantiated. This potential is realised through the interpretation of literary texts, reflection on life situations, the development of emotional and value-based attitudes, reflection, the ability to engage in dialogue, and the formation of an independent position. Based on a survey of 55 teachers from general secondary education institutions in Ukraine, the study identifies the peculiarities of teachers' understanding of the essence of value-and-meaning competence and its significance in the educational process. The findings indicate that teachers generally recognise the importance of its development and employ a variety of practices to foster it while teaching subjects within the language and literature educational field. The methods, forms, and types of learning activities that teachers consider most effective for students' value-and-meaning development are characterised, including the analysis of characters' actions, problem-based questions, creative tasks, discussions, reflective exercises, role modelling, and establishing connections between the content of a literary work and students' life experiences. At the same time, the main difficulties in implementing relevant educational tasks are outlined, including insufficient student motivation, lack of time, a shortage of methodological materials, and difficulties in assessing learning outcomes. It is emphasised that the effectiveness of developing value-and-meaning competence depends not only on the content-related potential of language and literature education but also on the systematic pedagogical implementation of this potential and teachers' methodological readiness. The need for further substantiation of pedagogical conditions for the effective implementation of the potential of the language and literature educational field, the development of an appropriate model and methodological support, as well as empirical assessment of the level of students' value-and-meaning competence is emphasised.

Keywords: value-and-meaning competence; language and literature educational field; competency-based approach.